

פרק שני

מלוכה ודמוקרטיה

א. פתיחה

מדינת ישראל, כמו כל מדינות המערב, היא מדינה דמוקרטית (דמוקרטיה היא מילה ביוונית שפירושה: שלטון העם). אחד המאפיינים של משטר דמוקרטי הוא שמתקיימות בו בחירות מדי כמה שנים, והציבור בוחר את השלטון המועדף עליו.

בניגוד לכך, צורת המשטר המופיעה בתורה היא מלוכה העוברת מאב לבן. האם חובה שהמשטר של עם ישראל יהיה מלוכני? האם המשטר המלוכני שבתורה סותר את המשטר הדמוקרטי?

ב. מצוות מינוי מלך

בספר דברים מופיעה מצווה על מינוי מלך. האופן בו מוצגת ההוראה למנות מלך איננו רגיל. עיינו בפסוקים והשיבו על השאלה הבאה.

כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה. ואמרת: אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי. שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו.
דברים, יז, יד-טו

"ואמרת אשימה עלי מלך". במצוות אחרות לא נאמר מעין: 'ואמרת אשמור שבת', 'ואמרת אשב בסוכה' ועוד. הניסוח המיוחד "ואמרת אשימה עלי מלך" הביא למחלוקת תנאים כיצד להבין מצווה זו. קראו את דברי הגמרא הבאים והשיבו על השאלה.

וכן היה רבי יהודה אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה.
רבי נהוראי אומר: לא נאמרה פרשה זו (= של מינוי מלך) אלא כנגד תרעומתן (פירוש יד רמה: "שאם נתרעמו בימי שמואל ובקשו להעמיד להן מלך – מעמידין להן").
סנהדרין, כ ע"ב

- 1) כיצד פירשו רבי יהודה ורבי נהוראי את הפסוקים?
- 2) כיצד פירש רבי יוסי את המילה "ואמרת"?

בשאלה זו נחלקו גם **רבי סעדיה גאון** (עיראק, תקופת הגאונים) ו**הרמב"ם** (ספרד ומצרים, תקופת הראשונים). קראו את דבריהם וענו על השאלות שאחריהם.

"שום תשים עליך מלך" – מותר לך להעמיד מלך.

רס"ג, דברים יז, טו

שצונו למנות עלינו מלך מישראל יקבץ כל אומתינו וינהיגנו. והוא אמרו יתברך (שם יז) "שום תשים עליך מלך".

ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה קעג

3 כדעת איזה תנא פסק רס"ג וכדעת איזה תנא פסק הרמב"ם?

דון יצחק אברבנאל (ספרד ואיטליה, סוף תקופת הראשונים), סבר אף הוא שמינוי מלך הוא רשות, ותיאר את היתרונות של המשטרים שנהגו ברפובליקות באיטליה אליהן הגיע בעצמו אחרי שגורש מספרד. עיינו בדבריו, והשיבו על השאלות.

ועוד היום שררת ויניציא"ה (=הרפובליקה של ונציה)... ומלכות פלוריא"נציאה (=הרפובליקה של פירנצה)... ומלכויות אחרות גדולות וקטנות אין מלך בהם. והם מתנהגים על פי מנהגים נבחרים לימים קצובים. והנה המלכויות הנבחרות אשר אין בהם נפתל ועקש, לא ירים איש את ידו ואת רגלו על כל דבר פשע, והמה כובשות ארצות לא בחכמה בתבונה ובדעת. וזה כלו ממה שיורה שמציאות המלך בעם אינו הכרחי.

אברבנאל, דברים יז

4 מי שלט בוונציה ופירנצה בזמנו של אברבנאל?

5 מה הוכיח אברבנאל מההצלחה של רפובליקות אלה?

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב מוולוז'ין (ראש ישיבת וולוז'ין, אוקראינה, תקופת האחרונים). הסביר מדוע מינוי מלך איננו חובה אלא רשות. למדו את דבריו והשיבו על השאלה.

ונראה דמשום דהנהגת המדינה משתנה: אם מתנהג על פי דעת מלוכה או על פי דעת העם ונבחריהם. ויש מדינה שאינה יכולה לסבול דעת מלוכה, ויש מדינה שבלא מלך הרי היא כספינה בלי קברניט. ודבר זה אי אפשר לעשות על פי הכרח.

העמק דבר, דברים יז, יז

6 מדוע לדעת הנצי"ב מינוי מלך הוא רשות ולא חובה?

ג. המלך אמור להיות מקובל על הציבור

לעיתים מניחים שמלוכה פירושה שלטון בכפייה, בניגוד לרצון העם. אולם, מהמקורות עולה שעל פי הגישה היהודית גם מלך זקוק לתמיכת העם כדי למלוך.

בתלמוד ירושלמי מופיעה שיחה בין לא-יהודי לבין האמורא רבי חזקיה. עיינו בדברים והשיבו על השאלה.

רבי חזקיה הוה מהלך באורחא. פגע ביה חד כותי. אמר לו: רבי, את הוא רבהון דיהודאי? אמר ליה: אין. אמר ליה: חמי מה כתיב "שום תשים עליך מלך", 'אשים' אין כתיב, אלא "תשים" דאת שוי עלך.

[תרגום: רבי חזקיה היה מהלך בדרך. פגש אותו לא-יהודי אחד. אמר: רבי, האם אתה הרב של היהודים? אמר לו: כן. אמר לו: ראה מה כתוב בפסוק: "שום תשים עליך מלך", 'אשים' לא כתוב, אלא "תשים", שאתם הם אלו שממנים].

ירושלמי סנהדרין, פרק ב, הלכה ו

7 מה למד הלא-יהודי מהפסוק? מי ממנה את המלך?

מקור נוסף לכך שכל מנהיג צריך להיות מקובל על הציבור עוסק במינוי של בצלאל בן אורי לבנות את המשכן. למדו את דברי הגמרא על כך, והשיבו על השאלה.

אמר רבי יצחק: אין מעמידין פרנס (=מנהיג) על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור (=שואלים את הציבור לדעתו), שנאמר "ראו קרא ה' בשם בצלאל" (שמות לה, ל). אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, הגון עליך בצלאל? אמר לו: רבונו של עולם, אם לפניך הגון - לפני לא כל שכן? אמר לו: אף על פי כן, לך אמור להם. הלך ואמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל? אמרו לו: אם לפני הקדוש ברוך הוא ולפניך הוא הגון - לפנינו לא כל שכן?

ברכות, נה ע"א

8 על פי הגמרא, האם נכון שרב ימנה מנהיג לציבור בניגוד לדעתו? הסבירו.

הרמב"ם מפרט את סמכויות המלכים, יהודים והלא-יהודים. הרמב"ם כתב שהתוקף ההלכתי של חוקי המלך תלוי ביחס של העם אליהם. למדו את דבריו והשיבו על השאלה.

במה דברים אמורים? במלך שמטבעו יוצא (=מקובל בשוק) באותן ארצות, שהרי הסכימו בני אותה הארץ וסמכה דעתן עליו, שהוא אדוניהם והם לו עבדים. אבל אם אין מטבעו יוצא, הרי הוא כגזלן בעל זרוע, וכמו חבורת ליסטים המזויינים, שאין דיניהם דין, וכן מלך זה וכל עבדיו גזלנין לכל דבר.

רמב"ם, הלכות גזילה ואבידה, פרק ה, הלכה יח

9 על פי הרמב"ם, מה הסימן לכך שהציבור קיבל את סמכות המלך?

ד. מי קובע את היקף הסמכויות של המלך?

שמואל הנביא התנגד בתחילה לבקשת העם למנות מלך. הקב"ה ציווה אותו לשמוע בקול העם, ושמואל הנביא פירט בפני העם את "משפט המלך" (שמואל א, ח) ואת הסמכויות הרחבות שלו. הרמב"ם פסק להלכה את משפט המלך (רמב"ם הלכות מלכים פרק ד).

הרב שאול ישראלי (ראש ישיבת מרכז הרב, ודיין בבית הדין הרבני הגדול בשנים תשכ"ה-תש"ם) כתב אודות היקף הסמכות של המלך. קראו את דבריו והשיבו על השאלה.

סמכות המלך אינה קבועה ועומדת בדיני תורה, וכל עיקרה תלויה היא במידת הסמכות שניתן לה מאת העם או באי הכח שלו (בישראל – הסנהדרין) בזמן המלכות. וכל עם ועם, וגם ישראל בכלל זה, הרשות נתונה בידם למנות להם מלך ולמסור לו את הסמכויות שימצאו לנכון, על פי תנאי החיים שלהם.

הרב ישראלי, עמוד הימיני, סימן ט, סעיף י

10 לדעת הרב ישראלי מי קובע את היקף הסמכויות של המלך?

הראי"ה קוק (הרב הראשי הראשון לארץ ישראל) רבו של הרב ישראלי, הקדים אותו והתייחס גם הוא לכך. עיינו בדבריו והשיבו על השאלה.

מציאות מלך אמנם אפשרית בממשלה (=בסמכות) רחבה או מצומצמת. ונראה שכשהעם במצב יותר טוב (=מבחינה) מוסרי[ת], ממילא ממשלת (=סמכות) המלך מצטמצמת.

על כן לעתיד לבא נאמר (=על המשיח) "ודוד עבדי נשיא להם לעולם", "נשיא" תחת (=במקום) "מלך".

הראי"ה קוק, קבצים מכתב יד קדשו כרך א – פנקס אחרון לבויסק לד

11 מתי יש צורך לתת למלך סמכויות רחבות ומתי ניתן להסתפק בסמכויות מצומצמות?
12 מה למד הרב קוק מהפסוק בו מלך המשיח נקרא "נשיא"?

ה. מינוי מלך בימינו

האם בימינו יש חובה למנות מלך? **הראי"ה הרצוג** (הרב הראשי הראשון למדינת ישראל) כתב על כך כמה שנים לפני קום המדינה. קראו את דבריו והשיבו על השאלות.

אין עדיין לפנינו שאלה של מינוי מלך... ועכשיו לא רק שאין עוד נביא אלא שאין לנו בית דין הגדול של שבעים ואחד (=הנדרשים לשם מינוי מלך)... וגם אין אנו מכירים את המיוחסים מבית דוד.

מה שבא בחשבון עכשיו אין זה אלא מינוי ראש ומנהיג, כלומר, נשיא, או במילים אחרות פרנס ראש וראשון של המדינה, כשם שהיינו ממנים לפעמים גם בגלות בארצות ידועות פרנס ראשי לקהילות, וזה רק למספר שנים, ומינויו יקום על ידי הציבור של הבוחרים כפי חוקת הבחירות. אין כאן חס וחלילה התחרות עם בית דוד, ואין זה מלך מיופה בכח המלכות שהתורה נתנה למלך ישראל, ולא נמליך מלך עד בוא המשיח.

הרב הרצוג, תחוקה לישראל ע"פ התורה, כרך א, עמ' 4-6

13) מדוע לדעת הרב הרצוג אין אפשרות למנות מלך בימינו? ציינו מה הם התנאים הנדרשים לכך.

14) הרב הרצוג כתב שבעת מתאים למנות מנהיג שייקרא נשיא או בכינוי אחר. על פי דבריו, מי יעניק לשליט את סמכותו?

ו. סמכויות הציבור ונבחריו

עד כה עסקנו בסמכויות השלטון של המלך המופיעות בהלכה. לצד סמכויות המלך (שעוסק בעיקר בענייני חוץ, כגון, ביטחון), מופיע **בתוספתא** שענייני הפנים נמצאים בסמכות הציבור ונבחריו:

ורשאי בני העיר להתנות על השערים, ועל המדות, ועל שכר פועליה, ולהסיע על קיצתו (=להעניש את מי שעובר על מה שקצצו, קבעו).
תוספתא בבא מציעא, פרק יא, הלכה כג

בתוספתא נאמר שבני העיר מוסמכים לחוקק חוקים שיקבעו את המחירים של מוצרים, כמו כן, הם מוסמכים לקבוע מה יהיה שכרם של העובדים. לבני העיר יש גם סמכות להעניש את מי שעובר ולא מקיים את מה שהם קבעו.

15) האם לפי התוספתא יש תוקף לחוק שכר מינימום תשמ"ז-1987, שבו נקבע שלא ניתן לשלם לעובד שכר נמוך מהשכר שנקבע בחוק? הסבירו.

במקרים רבים בחרו בני העיר מנהיגות שתנהל את ענייני העיר והעניקו לה סמכויות רבות. כיוון שלרוב המנהיגות כללה שבעה אנשים, היא כונתה: שבעת טובי העיר, או ז' טובי העיר. משמעות הדברים היא שכבר בימי התנאים בהם נכתבה התוספתא נהג בעם ישראל משטר בעל מאפיינים דמוקרטיים, אף שהיקף הסמכויות שלו היה קטן וחל רק על בני העיר.

הריא"ה הרצוג עסק בשאלה האם למדינת ישראל יש את הסמכויות של טובי העיר, למדו את דבריו והשיבו על השאלה.

אין ספק לדעתי שממשלת ישראל, מלכות ישראל עצמאית בארץ ישראל, בצירוף המועצה המורחבת של הרבנות הראשית לארץ ישראל, יש לה אותו הכח במדינה שיש לז' טובי העיר... וכלום מפני שרשותם משתרעת על המדינה כולה אין כחם יפה במדינה כח ז' טובי העיר בעירם!?

הרב הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה ב, עמ' 58

16) לדעת הרב הרצוג מהם שני גופים שיש צורך בהסכמה שלהם כדי שיהיה תוקף של "טובי העיר" להחלטות?

ז. סיכום

התנאים והראשונים נחלקו בשאלה האם מינוי מלך הוא מצווה או רשות. מעבר לכך, מלך מתמנה רק בהסכמת העם ולא בכפייה. עוד ראינו כי לדעת הרב קוק ותלמידו הרב ישראלי, הציבור הוא הקובע את היקף הסמכויות של המלך, וככל שהציבור ברמה גבוהה יותר, כך ניתן לצמצם את סמכויות המלך.

למעשה, הרב הרצוג המליץ בעת הזו, כאשר לא ידוע מיהו צאצא לבית דוד, שלא למנות מלך, אלא לייסד משטר דמוקרטי.

עוד ראינו, כי לצד המלך, כבר בימי המשנה נהג בעם ישראל משטר דמוקרטי שניהל את הקהילות היהודיות. במסגרת זו הקהילה שהתגוררה בעיר חוקקה חוקים שונים ואכפה אותם בכוח. הרב הרצוג כתב שניתן להתבסס על סמכות בני העיר אם חוקי המדינה יאושרו על ידי מועצת הרבנות הראשית. משמעות הדברים, שגם על פי שורת הדין המשטר בישראל כולל מלך ולצידו גם דמוקרטיה.

